

I EN VÄRLD UTAN GUD

Vi lever i en civilisation där tekniken, ideologierna och den ”humanistiska vetenskapen” på ett förkrossande vis ständigt vittnar om Guds frånvaro. Det är som om kulturen höll på att smulas sönder. Gud förs inte längre vidare som ett kulturellt arv, inte människan heller för den delen. Inte desto mindre söker den Levande efter oss. Ibland öppnar han oväntade djup i vårt liv. Ständigt förbereder han oss, både när livet är som tommast och när allt överflödar, så att vi skall kunna ta emot uppenbarelsen. Hädanefter är det samvetet och friheten som avgör allt.

Ändå har de kristna svårt för att förstå dagens andliga läge. Vissa försöker smälta in i den sekulariserade världen och tiger för det mesta. De har inga ord längre och utan hopp läser de om och om igen ”misstankens mästare” – Marx, Nietzsche och Freud. Andra vill helt dra sig undan den ”moderna världen”, som de utan urskiljning fördömer. Hos vissa ortodoxa sammanfaller detta med myten om det ”ruttna Västerlandet”. Det finns emellertid inga förbannade epoker. När Ordet blev människa blev han korsfäst. Det var inte den moderna världen som gjorde det, inte heller det ruttna Västerlandet. Varje epok och varje kultur har sitt eget sätt att korsfästa Kristus. Gud söker ständigt människan, det ”förlorade fåret”, ända ned i helvetets djup. Idag är det historien själv som ställer de yttersta frågorna till oss.

I stället för att ge er en föreläsning som, med tanke på ämnets omfattning, måste bli subjektiv och otillräcklig, föredrar jag, som själv är en son av ”världen utan Gud”, att måla upp några minnesbilder från det som Berdiaeff kallar en ”andlig självbiografi”. Jag gör det inte för mitt eget nöjes skull, utan för att belysa vårt sökande inifrån. Allt sammantaget kommer jag här att blanda de två litterära genrer som vi hade annonserat, nämligen reflektion och vittnesbörd.

Nu när jag minns förstår jag genom en mängd tecken att Gud aldrig har upphört att komma till mig. Ni kommer väl ihåg stycket i Dostojevskis *Ynglingen*, där en pilgrim som har tillbringat natten på ett fält vaknar upp och upplever tillvaron som en ”teofani”. ”Allt är stilla, luften är lätt, gräset växer... Väx, du Guds lilla gräs! ... Gud bevare dig, lilla människa, väx och bli

lycklig!” Kanske för första gången *ser* han det banala och vardagliga, han ser det ”i mysteriet”. ”Ja, det finns mysterier. Det är hemskt för hjärtat och samtidigt underbart. Det är själva det hemska som gläder hjärtat.” Han avslutar med orden: ”Allt är i dig, Herre, jag själv är i dig. Tag emot mig!”

Den synbara frånvaron av Gud ger rum för dessa ord: ”Tag emot mig”. Det är vårt ödes och vår frihets utrymme.

***

När jag var liten talade man aldrig om Gud med mig. Man talade aldrig om honom i min närvaro. Man talade heller aldrig *till* honom. Folk sade att det fanns tre ”religioner” i denna vinodlarby i Languedoc, nämligen katolikerna, protestanterna och ”socialisterna”. En ”socialist”, i den mycket särskilda bemärkelse ordet hade då, gick aldrig i kyrkan, gifte sig inte i kyrkan, utförde inga religiösa riter vid begravningar och lät inte döpa sina barn. I min familj, som hade både katolska och protestantiska förfäder, hade vi nått den tredje generationen ”socialister”. Den som medvetet hade ”konverterat” till ”socialismen” var min farfar, en man med stark personlighet, en ”rättfärdig” i nästan biblisk bemärkelse.

De kristna värderingar jag fick till dels under min barndom – evangeliets ”sociala” dimension, som på den tiden alltför ofta ignorerades av de kristna – fick jag egentligen via min farfars och fars ”socialism”. Det var en miljö som efter årtal av antiklerikalism och under marxismens stigande inflytande hade blivit ateistisk. I vardagslivet präglades den dock fortfarande av den franska socialismens evangeliska tradition. Det var den som Dostojevskij hade tyckt om, därför att den inte förkastade Jesus och ”inte utgör ett system”, som han sade. Det var 1848 års socialism, den som Pierre Leroux bekände sig till, han som i sitt främsta verk, *De l’humanité*, citerade Paulus ord om den enda kroppen där vi alla är ”varandras lemmar”. Leroux sade något fantastiskt: ”alla människor är samma Treenighet.” Han kämpade mot vänsterns hegelianer (”alla skulle bli funktionärer och inkquisitionen skulle stå vid dörren”) och föreslog att rörelsen skulle kallas ”kommunionism”. I bakgrunden fanns också Jaurès djupaste inställning, fast den redan var nästan

hemlig – han som efterlämnade märkliga anteckningar om Kristus. Han läste Homeros, Dante och Bibeln och underströk vikten av ett inre liv: ”rätten skall upprättas i samhällsordningen för att förbereda att själen mättas på mystiskt vis.” Kanske allt avgjordes i början på århundradet, då denna rörelse sammanträffade med den mest systematiska marxismen, inte med en skapande kristendom. Péguy fanns förstås – ”vår socialism var ett slags kristendom som kom utifrån” – och Berdiaeff och Bulgakov, men det var inte de som segrade, åtminstone inte till att börja med.

Inget är emellertid enkelt och vi bör respektera det gåtfulla i människan. Efter första världskriget vägrade min far att bli kommunist, därför att han anade den store inkvisitorns närvaro (han som aldrig hade läst *Legenden* använde nästan exakt dessa ord!). Han hade två barn. Min far var lärare och dog ganska ung. Jag har funnit flera andliga böcker i hans bibliotek, bland annat ”S:t Sergios liv” av Boris Zaitsev. Min faster var sömmerska och trädgårdsmästare. I den lilla byrålåda där hon bevarade sina mest älskade föremål har jag funnit ett exemplar av Johannesevangeliet.

Detta var emellertid verkligen fördolt, precis som Jaurès dolde sin tro. De talade aldrig till mig om Gud eller Kristus. Om jag såg ett kors på en offentlig plats visste jag inte vad det var, jag visste inte *vem* det var. Jag hade aldrig gått in i en kyrka, det skulle aldrig ens ha fallit mig in. Om alla kyrkor hade stängts skulle jag inte ha märkt det alls. Frågade jag de vuxna som omgav mig om döden svarade de: ”Döden är att inte finnas till.”

Men Gud var där, i häpnaden och ångesten. Jag älskade jorden djupt, hängivet och ibland med ett slags klumpig extas. Storheten, öppenheten, världen som ursprunglig, alldeles nyss uppstigen ur havet, ännu till hälften täckt av dammar, stränder, dynor och vass – något väldigt som skälver i vinden, välsignat av den öppna himlen. Den mörkblå skyn som skymtade mellan tallarna, vårens vingårdar med gyllene nya löv som facklor, ljuset som samlades i de blommande mandelträdens sköra skönhet, bergen utskurna i det skarpa ljuset, det gåtfulla i det självklara, det underliga i existensen, häpnaden inför allt.

Denna häpnad hade emellertid en nattsida – den var oskiljbar från ångesten. Att dö är att bli till intet. Alla som jag tycker om skall dö. Jag räknade om och om igen det antal år som de hade kvar att leva, i bästa fall och i värsta fall.

Alla dör. Vi kan inte lära känna dem alla, de kan inte bli våra vänner, tiden räcker inte till, de skall dö. Alla de som varit förr är döda. Alla som kommer efter skall dö. De älskade stjärnorna fyllde mig plötsligt med fasa. De hade kanske slocknat sedan tusentals år och vi stod och såg på döda stjärnor. Ångesten väckte mig om natten. Något satt på mitt bröst i mörkret, jag kvävdes. Jag kallade det för intigheten. Nu skulle jag kalla det något annat. Ibland kunde jag inte längre uthärda ljudet av blodets dunkande i öronen. Jag sprang till fönstret och där fanns de döda stjärnorna, den absurda oändligheten, bara rymd, varken höjd eller djup, tomhet efter tomhet...

Så upplevde jag på mitt vis vad man kan kalla "Västerlandets trauma" – den svarta och tomma himlen, Kristus död och ej uppstånden. "Vad har vi gjort när vi har lösgjort jorden från sin sol? Vart skall vi själva ta vägen? Bort från alla solar? Fallor vi inte fritt? Framåt, bakåt, åt sidan, åt alla håll? Finns det fortfarande ett ovan och ett nedan? Irrar vi inte som i en oändlig tomhet? Har det inte blivit kallare? Kommer inte natten, ständigt mera natt?" (Nietzsche, *Den glada vetenskapen*). Upplevelsen av det absurda kom långsamt över mig: lidandet, förfallet, unga människors till synes absurda död... Också det historiskt onda – arbetslösheten, struptionen på ekonomin, totalitarismens tillväxt och kriget. Allt detta fick för mig intighetens grå färg, grå som staden där jag började irra, i obestämda kvarter.

Jag pendlade alltså mellan "minnet av döden", som våra asketer säger, och förundran över att finnas till – en elementär upplevelse av död och uppståndelse. Skulle inte döden till slut få det sista ordet? En gång när jag var djupt upprörd, därför att en närstående person som jag tyckte mycket om befann sig i en tragisk situation – jag hade av en händelse sett tårarna och kunde inte trösta – då bad jag, helt spontant. Mitt i förundran vaknade också ett slags tacksamhet. Men till vem skulle man vända sig med sin klagan eller lovsång? Ingen hade talat om det för mig. Senare kände jag igen den här bönen när jag läste *Den ryske pilgrimen*: "Det sägs i Nya Testamentet ... att allt suckar och längtar efter Guds barns frihet. Denna gåtfulla rörelse i skapelsen, denna själens medfödda längtan, är den inre bönen ... Den finns i alla och i allt!"

***

Den förundrade häpnadens och ångestens Gud, blott en gång tillbedd i barndomen. Jag glömde honom och inbillade mig att jag kämpade mot honom. En viss tonårstrationalism, ett sannskyldigt erotiskt bruk av förnuftet, ger en känsla av makt och lugn, det blir för en stund det opium som låter en glömma döden. En sådan rationalism är som plankor man lägger ut över avgrunden. Man söker det absoluta medan man låtsas nöja sig med det relativa, man söker Gud i själva förnekandet av Gud. Argumenten som rättfärdigar och befäster ateismen hämtas överallt, tidsandan är full av stora "reduceringar". Det är det marxistiska temat med det sociala främlingskapet enligt herre-slavrelationen. Det onda är då bara detta främlingskap och Gud är bara människans förlorade väsen. Det är det nietscheanska temat med "viljan till makt", till hälsa och till skapande lek. Gud är då inget mer än den illusoriska värld av tankar och värderingar som kommer från en "folkets platonism", tillflykten för vår svaghet och vapnet för vårt hat. Det är psykoanalysens utforskningar och Freuds upptäckt av "överjaget" som närs av barnsliga skuldkänslor. Gud är då inte mer än en projektion av den "kastrerande fadern", av den "sadistiske fadern"

Allt detta innebär också förenklande och större klarhet, det är en appell till historiskt och personligt ansvar, ett krav på rättvisa och skapande och på gemenskap i kampen, på förnuftets kontroll över världen och ett problemfritt möte med kvinnan.

Och ändå.

När det relativa i hemlighet uppfylls av det absoluta blir det till ett monster. Den mest upphöjda passion uppenbarar sin innersta tomhet. Vägen kantas av "döda fåglar". Man anar att det efterlängtrade i paroxysmen av det man kallar kärleken är både livets fest och den andres mysterium och den missar båda, men varför? Idag gör den vilda vitaliteten och den sexuella frenesin uppror mot en kvantitativ, funktionell ordning vars maskineri saknar all känsla för livets djupa rytm. Det är som om människans enda utväg ur abstraktionen och ensamheten var hennes kropp. Det som saknas för att, som metropoliten Antonios säger, "kärleksföremålet" skall bli "transcendent" och inte "en avgud" är "mittpunkten där allt sammanstrålar". När längtan efter det absoluta koncentreras på en skör och ofullkomlig varelse som också behöver frälsas,

då kan den såra henne, kanske helt fördärva henne. ”Jag älskade henne för mycket, så jag tog livet av henne”, säger ju sådana som begår vad man helt riktigt kallar för ”passionsbrott”.

Det går att följa samma tankegång angående det konstnärliga skapandet eller de vetenskapliga upptäckterna. I skapelseaktens härd, där plötsligt en lång väntan fattar eld – eller kanske en ”eldens ängel” gör sitt oväntade besök – drabbas man av skönheten med en nostalgi som aldrig slocknar, eller så fylls man av en fullhet som för ett ögonblick låter ana något annat eller Någon annan. Det är som om människan idag, genom den samtida konstens konvulsiva sökande, försökte röja vägen för ett skri från djupet. Det är ett skri som den ytliga civilisationen inte vill släppa fram, men som verkar rymma både anrop och svindel och jubel. Vetenskapen förklarar ju allt utom detta stora skri – eller denna knappt hörbara klagan – som kommer från den oreducerbara personen. Vetenskapen liksom konsten blir i sista hand ett slags firande (franska forskare har under de senaste åren talat om den ”vetenskapliga festen”). Som Simone Weil skrev fångslas vetenskapsmannen av skönheten om han går djupt nog: ”Vetenskapsmannens mål är föreningen mellan hans eget sinne och den gåtfulla vishet som i all evighet finns inskriven i världsalltet”. Den cistercienska klosterkyrkan i Sénanque är idag ett kulturcentrum. Direktören är en djupt tänkande och poetiskt lagd man. För att förbereda besökarna på klostrets och kyrkans strama skönhet låter han dem först gå igenom en sal där han har låtit hänga stora ”vetenskapliga” foton. Stjärnmoln, mineralstrukturer och organismer framträder som helgedomar. De ”system” som innefattar det vi vanligen kallar materia ger uttryck för en enorm intelligens som fascinerar. Redan tidigt undrade jag om inte vetenskapen tolkar världen ”baklänges”, till följd av vilket den kommer fram till o-vettiga förklaringar, i ordets bokstavliga bemärkelse, som slutna evolutinskretsar eller olika former av materialism. Borde man inte i själva den vetenskapliga verksamheten lära sig att se världsalltet ”på plats”? Var och en befinner sig ”inombords” och betraktar ting och varelser som ”utanför” endast på grund av en underlig metafysisk blindhet. Kanske det finns en annan förbindelse än villkorens och determinismens fullkomligt horisontala, en förbindelse som går just genom ”det inre”. Princetonskolans amerikanska vetenskapsmän anser idag att världsalltet inte består av materiella ting utan av ”medvetandeområden” som är en del av en ursprungskälla (redan Einstein menade att det finns en gåtfull ”begriplighet” i universum, som om det bakom

allt fanns ”en som vet”). Dessa forskare jämför Källan med en samling ”temaprogram” (vilket är något som får mig att tänka på de grekiska fädernas *logoi*) eller ett ”urspråk” som alla varelser försöker att tala, var och en på sitt vis (och det får mig att tänka på Ordet ”i allting” hos Paulus och den förnicenska teologin).

Genom den politiska kampen upptäcker man förr eller senare, eftersom historien alltid är redo att ge oss sina stötar, att ideologin rättfärdigar lögn och våld, just därför att den vill förklara allt och utlova allt. Den vet inte längre av den gräns som Camus och Soltjenitsyn så väl har beskrivit, bortom vilken man upphör att vara människa och blir kannibal. I bästa fall upptäcker man att de militantas såkallade rationalitet (eller ”vetenskaplighet”) i själva verket är irrationell. Man upptäcker att de kämpar både för att fly från och finna sig själva och att de inte lever på den allvetande läran utan på korta stunder av verklig kommunikation, helt fritt, vänner emellan. Så var det första gången jag drack nescafé! Det var under kriget, på det slott där vi, några mycket unga kompanjoner, befann oss, eftersom den geometriskt upplagda parken med sin stora trädgård, omgiven av mörka träd, utgjorde ett gott ögonmärke för fallskärmshoppare. Någon i gruppen gav mig något oväntat att dricka och det var som att uppleva en väldig gemenskap. Men några månader senare sprang vi under strålkastarnas våldsamma ljus, någon föll, vi böjde oss över honom, han var märkligt orörlig, med fradga kring läpparna, och vi måste vidare, måste springa igen. Då begrep man att nescafé inte var ”påskens” gemenskap som kunde få en att ”gå över” till andra sidan. Marx säger inget om döden. Han talar om den bara en enda gång, i *Skrifter från 1844*, där han konstaterar att ”en bestämd individ inte är annat än en bestämd varelse tillhörig en allmän grupp, som till exempel en dödlig”. Det är inte mycket att leva på när man är tjugo år gammal, när man brinner av längtan efter det absoluta, när man är engagerad i en hård, utmattande kamp mot en totalitär regim. Det är inte mycket att leva på någonsin, när dödens faktum i djupet av en väcker en mycket större ångest.

Idag är människan mera utblottad än kanske någonsin tidigare inför denna grundläggande ångest. Det verkar som om vår civilisation är den första i historien som anstränger sig för att ignorera döden. Begravningsriterna förkortas till ett minimum eller försvinner helt. Man vet inte längre vad man skall säga eller göra. När jag var barn, i en miljö som länge inte hade haft

något med kristendomen att göra, höll man fortfarande vaka över de döda och satt med de döende. I samma miljö idag låter man den döende gå hädan ensam – eftersom man har gjort allt och inget mer finns att göra – liksom man lämnar den döde alldeles ensam i sitt rum i väntan på att han skall föras bort. Man vet inte längre det som alla människor i alla tider har vetat, att ingen egentligen dör ensam, att de levandes kärlek och bön gör den sista färden lättare. De sminkade liken i USA och de övergivna kyrkogårdarna i Sovjetunionen vittnar om samma situation. I Frankrike helgar man en dag om året åt de döda, men de är döda utan hopp, eftersom deras ”dag” har tagit över Allhelgonadagen och dess bud om gemenskap i evigheten.

För att glömma döden engagerar man människans grundläggande längtan i konsumtion, i *eros*, i politik; man upphöjer livet, men detta liv före döden förtärs i verkligheten redan av döden. Den fysiska döden är nämligen ett uttryck för ett andligt ”tillstånd” som den samlar till sin spets. Det är ett visst existensstillstånd av uppsplittring och misslyckande, mörker och glömska, med hjärtat både hårt och splittrat och förnuftet i opposition eller förvirring; det är dialektiken mellan högmod och hopplöshet. Vi måste i alla bemärkelser döda för att äta, tills naturen, som har blivit till död, uppslukar oss. Individerna flyr längs parallella spår sin ensamhet i ”fusionella” tillstånd eller klamrar sig fast vid en tom frihet. Ingen annan horisont än tomheten finns. I Dostojevskijs *Onda andar* har Kirilov frigjort sig från allt och öppnat sig för allt. Han kan till och med uppleva evigheten i nuet, till exempel när han betraktar ett löv som hösten just har nuddat med sina färger. Han tänker att om han i full frihet tog sitt liv i ett sådant ögonblick skulle han finna den högsta lyckan och den sanna friheten. Mänsklighetens historia skulle sönderfalla i två delar: apmänniskan fram till Kirilov, gudsmänniskan från och med Kirilov. Vid givet tillfälle tar Kirilov sitt liv. Men han blir inte Gud, han blir bara ett orörligt lik, stoff och aska. Detta är vår trældoms sammanfattning och rot. Det finns längtan efter evighet inom oss och den stegrar sig inför den oundvikliga döden, den mångfaldigar människans avgudar och offer. En världsbild som inte innefattar döden, som anstränger sig för att glömma den, kan inte vara annat än en livsfarlig illusion. Den leder till andras död och var och en lever som om bara han aldrig skulle dö.

***

Eller så vägrar man att ignorera gåtan. Jag vägrade. Min egen upplevelse av döden (vars detaljer saknar intresse här) väckte inom mig barndomens ångest och förundran, långt bortom alla ideologier. Det var den dubbla upptäckten av varats mysterium och ansiktenas mysterium. Jag tar upp detta därför att många andra idag verkar följa samma strömningar under modeväxlingarnas yta. Kom ihåg det som sker med Rubinov en vinterkväll i Soltjenistyns *Första kretsen*. Jag upprepar att vi här befinner oss långt bortom alla ideologier. Rubinov är en övertygad kommunist. Han har genomgått en omskakande moralisk kris som på radikalt vis har utmanat honom. Efter detta stiger han ut på fängelsegården mitt i natten och känner plötsligt på sitt ansikte ”den oskuldsfulla kontakten med de små, kalla, femkantiga snökristallerna.” Han stannar och sluter ögonen och ”en stor frid” fyller honom. ”Han upplevde varandets hela kraft, glädjen av att inte vara på väg någonstans, att inte önska något, att inte begära något, att helt enkelt vilja förbli där i fullkomlig glädje, precis som träden som stod och tog emot snöflingorna.”

Tingen befrias från banalitet och glömska samtidigt som de öppnas bortom vår räckvidd mot det outtömliga. När glädjen över att finnas till fyller honom tar Rubinov försiktigt av snön och ”han åt lite av denna viktlösa substans... Hans själ fick del av världens friskhet.” När det uppenbarar sig är varat genomlyst, men vad är det som lyser igenom?

Det är med ansiktena som frågan med en underlig mildhet gjorde sig ännu tydligare. Varifrån kommer ansiktet, detta kött som genomfars av ett ljus som inte kommer från solen? Öppningar i världens odefinierade fängelse, men mot vilken hemlighet? I de stora städerna har förvisso ansiktena blivit platta och utslitna genom trötthet och bristen på betydelse (det är detta som är den ”endimensionella” människan). Brådskan och bekymren har gjort tiden till en fiende och inte till en allierad. Barnens ansikten förblir emellertid, och de dödas, som plötsligt upplyses av en övernaturlig frid. I sista hand förblir varje ansikte, hur illa det än har behandlats av det individuella eller kollektiva ödet, när ljuset glimmar till i ögat, i ”blickens inre hav”, som patriarken Athenagoras senare skulle säga till mig. Vad är det då som visar sig i köttet genom ansiktet? Om det nu inte finns något annat än materia, var är det då? Hur kan den skälvande luften nudda hjärtat, få ögonen att lysa och för ett

ögonblick göra ansiktet ljus och öppet? Var är det för djup som vi har gemensamt, var är mittpunkten där vi sammanstrålar?

Det var då jag fick liksom en första uppenbarelse; det skedde liksom en första omvändelse. Inte till Kristus ännu, men till själva gudsmysteriet. Det var upptäckten av den mångfasetterade upplevelse av Gud som genomströmmar hela människohistorien och utgör livskraften, det allra största skapandet. Som historiker gick jag liksom i ett rus igenom uppenbarelsernas ”fantasimuseum”. ”Själva stenarna skall ropa”, sade Jesus. De hade tyst börjat ropa för mig – en romansk kyrka i Sydfrankrike, som helt uppfyllde sin plats; en nordafrikansk moské med dess öppna, rena ytor. Den första vittnade om inkarnationen, den andra om översinnligheten. Det var ännu inte Guds Ord, det var hans tystnad, en tystnad där allt samlar sig, stillas och öppnas mot det som ligger bortom allt och som nås genom mittpunkten. Jag började andas på ett nytt sätt, det var Andens andhämtning, med rum för Gud. Gud finns verkligen, det räcker med att lyssna till de oräkneliga människor som i alla tider och civilisationer har prisat Namnet, som har skapat i kärlek och skönhet – de heliga, de visa, österns och västerns mystiker. Snart skulle jag läsa i Berdiaeff: ”Det främsta argumentet för Gud finns i människan själv och hennes öde. Det har i världen funnits profeter, apostlar, martyrer, hjältar, kontemplativa, forskare, oegennyttiga sanningssökare, skapare av verklig skönhet som varit sköna själva, människor med stort djup, mäktiga i anden ... Allt detta bevisar inte en högre verklighets existens men visar på det; allt detta låter en upptäcka Gud” (*Essai d'autobiographie spirituelle*).

Gud finns och det är därför som vi kan tala med varandra och ibland komma överens i tålmod och respekt. Han är det ”centrum där linjerna sammanstrålar”. Det är från honom som ansiktets ljus kommer, ansiktet som på ett sätt ”ej är gjort av människan”, som man säger om vissa ikoner. Det kommer ”inte av blod eller av köttets vilja eller av någon mans vilja utan av Gud” (Joh 1:13). I honom får världens existens sin glöd. Han är vår frihets gränslösa utrymme. Inte människoguden som Kirilov och många andra drömmer om, utan människan-i-Gud: ”allt är i dig, Herre, jag själv är i dig. Tag emot mig!” Utan honom vore vi bara oväsentliga små fenomen i historien och världsalltet, bubblor på intighetens yta. I honom finner vi vår plats, vår evighet; vi finner inte bara vår frihet utan innebörden i vår frihet, bortom döden.

Från denna stund började jag på allvar att röja upp. De stora ateisterna, de stora reduktörerna, hade inte nått fram till människans slut och inte till jordens slut. Det är inte Nietzsche som verkligen säger ja till jorden utan Dostojevskij, när Aljosja ”kysser jorden” därför att han har upptäckt att den är en tacksägelsegudstjänst. Det kan helt enkelt inte tas på allvar när man förklarar evangeliet eller upanishaderna, Lao-Tse eller mästare Eckhart med den ekonomiska och sociala infrastrukturen eller med viljan till makt, eller med alla möjliga former av *libido*. Det är påståenden som kommer från raffinerade och okunniga människor som är djupt nedsjunkna i tvåhundra år av västerländsk historia. Jag förkastade inte jordens tyngd, men jag upptäckte himlens dragningskraft. Kanske den klarsynta men ensidiga kunskap om människan som vi finner hos ”misstankens mästare” borde bli för oss liksom en späkelsens kunskap. Den kan hjälpa oss till att förstå. Inte sanningen, som kommer någon annanstans ifrån, utan sanningens mänskliga, alltför mänskliga förvrängningar – hur den har använts av rädslan och klasshatet, den svartsjuka svagheten och bitterheten och den sexuella tragedin. På så vis blir det enklare för oss att gå, som Nietzsche själv ibland ville göra, från den enbart ”moraliske” Gud till den ”gudomlige” Gud. Det är vår uppgift att göra misstankens mästare till sådana som inspirerar till en sannskyldig negativ teologi som inte förstummar oss utan gör vår glädjefest lättare!

***

Jag tillbringade nästan tio år med att försöka finna min väg i denna andliga värld som min västerländska, franska och klassiska utbildning hade dolt för mig, men som hade mycket gemensamt med min barndoms ”medelhavsintuitioner”. Jag studerade Indiens och Fjärran Österns andlighet och den arkaiska symbolismen så som den beskrevs av Guenon och framför allt av Mircea Eliade. Där fann jag mycket andligt djup, familjaritet med det osynliga och stor skönhet. Med tiden bekymrade mig emellertid flera saker. Det som först oroade mig var tvetydigheten i denna ”öppenhet gentemot det osynliga” som jag ibland upplevde och som så många i Västerlandet upplever idag. Det är som om Västerlandets *psyche* hade gått över från ett förstenat tillstånd (materialismen eller en moraliserande och juridisk kristendom) till ett

slags flytande tillstånd. Men den ande som svävar över detta vatten är inte nödvändigtvis Guds Ande. När den rationaliserade världens "glaspalats" går i kras kan det dyka upp krafter "från djupen" likaväl som krafter "från höjden". Ett slags instinktiv avsmak höll mig borta från det ockulta, från extasteknikerna och deras karikatyrer i form av erotism och knark. Men hur många tillfälliga färdkamrater har jag inte sett gå under på dessa dunkla vägar, där nihilismen ofta iklär sig det absolutas mask. Jag tror att vi idag, utifrån denna "porösa" situation, är på väg både mot Kristi tid och mot Antikrists tid, mot en enastående förnyelse av kristendomen, men också mot frestelser som enligt evangeliet lockar "också de utvalda", som till exempel den alltjämt kvarstående totalitarismen i dess olika former.

På ett djupare plan möttes två upplevelser som sedan länge hade tilltagit i styrka inom mig. Det var upplevelsen av varat och av ansiktet, av den "hinduiska" förståelsen av den yttersta identiteten och den "europeiska" förståelsen av *jag* och *du*. Efter kriget frågade jag mig vad Frankrike kunde representera för mig inför totalitarismens olika former, dess fusionella tillstånd och dess inkquisition. Jag tyckte att Frankrike stod för ett visst slags ansiktsuttryck (nyktert, inte särskilt pittoreskt, nästan jansenistiskt), för den andres verklighet i den annorlundahet som gör mötet möjligt. Porträttkonstens tradition föreföll mig vara det verkligt bestående i fransk konst (även de tråkigaste eller mest destruktiva konstnärer har målat beundransvärda porträtt). I varje porträtt lyser ett fullkomligt unikt *du* fram, på en gång självutgivande och återhållsamt. En gräns som aldrig överträdes blir (kanske) genomskinlig; det är ett sår som aldrig läks. I detta befann jag mig mycket långt från Indien där inte ens Ramanuja identifierar personen med det absoluta utan icke-identitetens upplevelse alltid väntar bortom varat och *jag* och *du* utplånas i ett transpersonligt *själv*. Kanske dikten bör komma till vår hjälp:

"De säger
Att stunden kan befria
Gräset är hö
Kropparna i extas
Det heliga berget
Stiger fram som en ensam kristall
Där allt försvinner
Men *du* är ansikte."

***

Denna motsättning, detta sönderslitande, kom så småningom att koncentreras för mig i Jesu gåta. Jag genomgick då stora förändringar i mitt personliga liv och jag befann mig ensam i Paris, ”smärtornas stad”. Jag gjorde upptäckten av det ondas djup, den gåtfulla förbindelsen mellan synd och död. Inte så mycket ”synderna” i pluriel, inte heller orättvisan eller främlingskapet i samhället (ty det onda man gör, det konkreta onda man åsamkar sina närmaste räknas med ens mycket mer än det onda man utsätts för). Det var snarare ett tillstånd av frånskildhet, av andlig sjuklighet, misslyckande och meningslöshet, ett slags *bestående andnöd*. Vissa andliga upplevelser, framkallade av importerade och dåligt anpassade asiatiska bidrog rentav till detta ”nedstigande i helvetet”. Jag frestades av tanken att inte finnas till. I avsikt att vara allt eller att dö? Jag har redan nämnt Kirilov. Mer behöver inte sägas.

Det var då som Någon kom och sökte rätt på mig. En som var annorlunda, men som fanns djupare inom mig än jag själv.

***

Sedan några år tillbaka har man hyllat Jesus på alla möjliga olika sätt. Stora folkskaror har samlats på teatern vid Porte Saint-Martin för att applådera en ofta medryckande iscensättning av evangeliet. Jesus ”superstar” har kommit, visserligen i avsikt att få in pengar, men pengar fascinerar. Tonåringar har satt Jesu namn på sina kläder, andra bär stora, väl synliga träkors om halsen. Kanske Anden manar oss till att upptäcka Kristus genom allt detta.

Det verkliga mötet med Kristus är emellertid annorlunda. Det är nyktert, den fyller en med en glädje som är stilla och bestående på ett annorlunda vis. Den som Gud söker vid dödens gräns, på de bergshöjder av skönhet och kärlek där det väldiga plötsligt uppenbarar sig, i törsten och hungern efter rättfärdighet hos de förödmjukade och hånade, han kastar en dag fram evangeliet. Det finns

något vansinnigt i denna människas anspråk: ”Jag är vägen, sanningen och livet”; ”den som har sett mig har sett Fadern”. Det handlar inte om den yttersta identiteten, där människan och det absoluta blir ett, utan om en identitet utan sammanblandning som tillhör bara honom och till vilken han anknyter oss genom den kärlek han fritt skänker. ”Må de vara ett liksom vi är ett”. Man tar ändå till sig evangeliet, man fascinerar av denna närvaro, detta ord, denna tystnad, man anar i den segrande passionen nyckeln till den död-uppståndelse som präglar vårt eget liv, så att det sista ordet inte längre tillhör döden utan påskens ljus. I Jesus finner man en fullkomlig mänsklighet, kärleksfull i oändlighet och oändligt ädel, fjärran från inget och ingen därför att den inte är sluten i sig själv genom döden. Och den välsignar, med ett ”välgörande” som är mer än en enkel välsignelse, alla varelser och ting därför att den inte upplöses i en transpersonlig extas. Det är någon som är mera levande än vårt dödsblandade liv därför att han, i den levandegörande Anden, är ett med livets källa. Han uppenbarar för oss att den inte är en avgrund där allt försvinner utan ”Faderns närhet”.

Kristus fick mig att upptäcka att jag fanns och att den andre finns inom mig ”utan sammanblandning eller särskillnad”. Jag upptäckte alltså att jag inte var ingenting utan att jag hade ett ansvar. Jag var inte heller allt, men jag hade kallats till att ”ta del i den gudomliga naturen”, som Andra Petersbrevet säger, genom ett möte utan slut och genom uppenbarelsen att alla möten är utan slut. Han finns där, djupare än vårt helvete, korsfäst och uppstånden, och håller oss kvar i existensen genom sin kärlek. Långt ovan vår ”dragning till det högsta livet” (som Dionysios mystikern säger) finns han där och han öppnar Andens rymd och dynamik för vår frihet. Genom Dostojevskij, Berdiaeff, starjets Siloan, Nicolas Cabasilas, S:t Isak syriern och många andra både levande och döda som alla lever (samt efter några år också Paul Evdokimov) upptäckte jag att evangeliets budskap i grund och botten är förkunnelsen och vittnesbördet om *frälsningen genom kärleken*. Vad Kristus först ber oss om är att ta emot honom: ”Se, jag står vid dörren och knackar på”. I vårt innersta förstår vi att vi inte längre är ensamma, till och med och framför allt när vi tror oss ha nått vår förtvivlans djup. Jesus är där. I honom älskar oss Gud med ”vansinnig kärlek”, som Maximos bekännaren och Nicolas Cabasilas säger. Först skall vi acceptera att vara älskade, veta att vi inte längre är förkastade, föräldralösa. På så vis blir vår ångest till förtroende.

Slitningen som jag upplevde mellan den "hinduiska" föreställningen av den totala men transpersonliga identiteten och den "europeiska" uppfattningen av *jag* och *du* (som bara liknar varandra) överträffades i En-Treenighetens mysterium, såsom den ortodoxa teologin och framför allt Vladimir Lossky fick mig att förstå det. I Den som lever uppgår inte den personliga mångfalden i en total identitet utan identiteten sammanfaller med mångfalden. Den visar sig vara det outtömliga, det "bottenlösa" i personen och personernas gemenskap. Personen är inte den europeiska tankens individ, med vilken man alltför ofta förväxlar den. Personen omfattar och uttrycker helheten, överväsendet, och är dess helt unika existensform. Det absoluta finns inte bortom personen, det uppenbarar sitt djup och sin klarhet. Det är därigenom som Den levande inte är fånge i sin egen översinnlighet, med den personliga existensen som en enhet. Han går bortom sin egen översinnlighet genom den fritt utgivna kärleken, så att han kan komma till oss och låta oss delta i Treenighetens fullhet.

På så vis finner den negativa vägen, som är gemensam för alla bibliska och icke-bibliska former av kontemplation, sin plats i den stora *trinitariska antinomin*. Gud är bortom våra föreställningar, våra bilder och alla känslomässiga, intellektuella och gnostiska försök att fånga in honom. Han är bortom själva gudsföreställningen, *hypertheos*, han är outgrundlig avgrund. Kanske uttrycker den samtida upplevelsen Guds frånvaro, som Yannaros menar, också liksom ett hopp om denna okunskapens teologi, fast i negativ. Men detta icke-vetandets icke-språk, som är oskiljbart från en askes där människan långsamt dör bort från sin egen död för att låta Kristi liv vakna inom sig, är ett icke-språk som förvandlas till en fest. Avgrunden visar sig vara en avgrund av kärlek, fullkomlig enkelhet och fullkomlig mångfald på samma gång. Och se, Någon stiger ned i den andra avgrunden, vår egen – "en av den heliga Treenigheten", som liturgin säger – avgrunden av kärlekslös frihet, det vill säga av frånskillnad och död. Han som är fullheten låter sig sönderslitas "i sitt kött" av Jobs rop, av ateismens uppror och ensamhet: "Min Gud, min Gud, varför har du övergivit mig?" Så förtär kärlekens avgrund frånskillnadens avgrund, Guds eget namn uppenbarar sig i denna förlust av allt och ur den sårade sidan kommer vatten och blod, dopets vatten och nattvardens blod, de heligas tårar och martyrernas blod.

Att ta emot den som tar emot oss med en på korset för evigt öppen famn är att ta emot "Herren Kärlek" (uttrycket kommer från fader Lev Gillet). Han är den

som inte har någonstans att vila sitt huvud, den korsfäste som inte har någon annan makt än kärleken – ”all stor kärlek är med nödvändighet korsfäst”, sade Paul Evdokimov. Detta är en kärlek som inte kan verka i världen, där vi ständigt korsfäster Kristus, annat än om några människor frivilligt, i trons fullkomliga frihet, låter sig genomlysas av dess ljus. ”Så har Fadern älskat världen, att han gav den sin enfödde Son, den ende, så att var och en som tror på honom inte skall gå förlorad utan ha evigt liv”. Vem skulle våga tala om den sadistiske fadern eller herre-slavförhållandet inför den korsfäste, inför Fadern, inför den slagne med såret i sidan från vilken Andens gryning stiger? Det förefaller mig, liksom det gjorde Berdiaeff, att efter alla dessa århundranden då kristenheten lockades av en orörlig sakralisering eller rentav av fariséism och tenderade att framställa Gud som motsatt människan, och därefter den moderna revolten, lockad av prometeism och självförgudligande, då man satte människan mot Gud, är tiden nu inne för att hävda gudsmänsklighetens fullhet. Gud har uppenbarat sig för människan och människans fria kärlek på korset och i påskens gåtfulla gryning. Han har uppenbarat sig som offrande och befriande faderskap och han väntar nu på människans skapande svar i Andens frihet. Påskens förvandling är ju inte något som bara råkar inträffa under frälsningshistorien; den är skapelsens mening och mål. Nicolas Cabasilas har vågat formulera det så här: ”Gud har skapat mänskligheten för att få en mor.” I Kristus och under Andens utgjutande förvandlas vår dödstillvaros törnekrona till en eldkrans. Människan återfår sin ställning som världsalltets kung och präst.

Man kan då inte undvika frågan: denne uppstående som låter oss uppstå, var finner man honom? Var förenar man sig med honom för att bli ”en enda växt”, ”en enda kropp”, ”av samma blod”, som Paulus säger? Kristus är naturligtvis överallt. Genom sin uppståndelse leder han i hemlighet världens historia. Men den Kristus som lever enbart i historien är en Kristus som på nytt är korsfäst. Den vi törstar efter är den uppståndne.

Rakt igenom de kristnas ovärdighet och kristenhetens historiska synder upptäcker vi då kyrkan i dess gudsmänskliga sanning, kyrkan som den uppståndnes sakrament, ”kristusorten”, som ”andlig kropp” där historien och världsalltet genom korset uppnår påskens förvandling. I sin fullkomliga helighet är kyrkan inget annat än en eukaristi som infogar oss i den uppståndnes kropp och förmedlar uppståndelsen till oss. ”Den som äter mitt kött och dricker

mitt blod äger det eviga livet.” I nattvarden, skriver Nicolas Cabasilas, finner vi ”livet när det är som intensivast”. Glädjen i att mötas, en måltid vänner emellan, kampen för rättvisa och frihet, alla koncentrations- och meditationstekniker och fördjupandet av tillvaron genom skönheten eller genom vetenskapens förundrade sökande kommer härnäst inte att ersätta nattvarden. Tvärtom finner de i den sin eviga betydelse. Denna uppståndelsekraft i oss, detta liv som är starkare än döden, det är utvidgandet och överförandet av treenighetskärleken. I Kristus och Andens eld och vind tar vi del i den *agape* som kommer ”från Fadern”. Vi är kallade att leva som Treenigheten, i fullkomlig enhet och fullkomlig mångfald, alla en enda kropp i Herrens ”fulla mänsklighet”, där var och en tas emot av Herren som ett alldeles unikt *du*, brinnande med pingstens flamma i sitt allra innersta, i sitt personliga djup – ty han är i gemenskap med alla.

Som ni kan förstå genom de avsiktliga många hänvisningarna blev jag ortodox. Jag tog emot dopet i den ortodoxa kyrkan medvetet och av egen fri vilja. Där mer än någon annanstans kunde jag träda in i något som visat sig klart och tydligt för mig och som alltsedan dess bara har ökat i djup och betydelse.

Min upplevelse av ångest och förundran hade förberett mig på den stora påskglädje som präglar ortodoxin. Den tragiska frihet som hade lett mig till vansinnets gräns kunde inte tyglas annat än av en korsfäst Gud som för alltid stigit ned i döden och helvetet, vårt och mitt, för att låta oss uppstå med honom. Ortodoxin vet *vad* det är vi fräls *ifrån*. Enbart fädernas försäkran att Gud har blivit människa för att människan skall bli Gud (och därmed kunglig människa) kunde svara på Nietzsches krav på överträffande och skapande. Enbart den stora ortodoxa vissheten om att man inte räddar sig själv utan blir frälst i gemenskap, att det finns en enda unik människa i en mångfald av personer, ja, enbart bönen för världsalettets frälsning hos de kristna i Österlandet kunde svara på mina ”socialistiska” förfäders ”kommunionism”. Enbart teologin om de ”gudomliga energierna” som strålar ut från den förvandlade Kristus, som fyller universum med ljus och i det fördolda förvandlar det till den brinnande busken, kunde avslöja för mig de arkaiska teofaniernas verkliga mening och en gång för alla lägga grunden för varats mysterium och strålgans. Enbart teologin om människan som ”Guds avbild”, kallad till att bli ”ikon”, kunde en gång för alla öppna för mig ansiktenas gåta. Enbart en sakramental andlighet som inte motsätter sig världen utan frigör dess djupa sakramentalitet, och enbart en

tystnadens och skönhetens andlighet – ”hesykastisk” och ”filokalisk” – som engagerar kroppens och världsalltets djup i blodets och andhämtningens rytm kunde framstå för mig som den verkligt kristna motsvarigheten till de asiatiska metoderna att nå sitt inre. Enbart framställningen av kyrkan som en tålmodig och diskret källa till helgelse och inspiration, som källa till ljus och kärlek, genom historiens alla korsvandringar, som skapande kärlek och vittne om mening, glädje och skönhet kunde övervinna i mig avskyn för allt slags klerikalism, både till vänster och till höger. Jag har redan talat om frälsningen genom kärleken, där det inte längre finns någon moralism, och om Entrehetens apofatiska antinomism och mysterium. Jag skulle länge kunna fortsätta denna lovsång till den ortodoxa kyrkan och dess oändliga moderlighet.

Många år har gått sedan jag trädde in i kyrkan och jag har förlorat den nyomvändes lyriska sinnelag. Jag är inte särskilt förtjust i de oansvariga och sekteriska personer som ägnar sig åt att jämföra en idealbild av ortodoxin med de västerländska samfundens bara alltför påtagliga problem. Vi har också våra problem och de är enorma. Jag skulle till och med vilja säga som Anderi Siniavskij (i *Une voix dans le chœur* av Abram Terz) att eftersom ortodoxin mer än någon annan kristen gemenskap är gjord för att ta emot Anden och leva av honom blir den, när Anden sinar, tyngre, mera formell och livlös än någon annan, precis som en kristallkula när ljuset slocknar. Men vems är felet om Anden sinar, om inte vårt, eftersom Anden överflödar i Kristi kropp? Det enda som saknas är ett beslut, skulle S:t Serafim av Sarov säga.

Aldrig har jag betraktat den ortodoxa kyrkan som en i raden av andra, vare sig i polemisk eller i synkretistisk avsikt. Jag älskar och vördar i henne kristendomens rötter i sin ursprungliga enhet, vittnesbördet – *martyria* – om Sanningen som är liv och kärlek, det vill säga kallelse till gemenskap i den största mångfald. Ibland säger jag mig lite skämtsamt att genom att bli ortodox har jag försonat mina protestantiska, katolska och socialistiska anfäder med varandra! Vi ortodoxa i Västeuropa är kallade, tror jag, till att tjäna mötet på djupet mellan det kristna Österlandet och det kristna Västerlandet och, för att citera biskop Meletios, varken tränga oss fram eller hålla oss undan. Uppgiften är att liksom sådden dö och uppstå i denna jord, i denna historia, där Gud har sått oss. Säkert har det skett för att en stor förnyelse av kristendomen skall äga rum.

För att avsluta vänder jag mig till de unga. Vad jag idag har berättat är en lång resa. Jag har inte så mycket velat beskriva pilgrimen själv, vars resa är alltför speciell för att tjäna som exempel för någon, utan snarare landskapet, som till stor del är detsamma som det ni måste färdas igenom. Det är denna skog, denna öken, där Gud väntar i det fördolda, som jag har velat beskriva. Detta alltför långa tal kommer inte att ha varit meningslöst om det har gett er lust att själva ge er av och finna er egen väg. Kyrkan och de som med större eller mindre framgång försöker vittna genom sin tro skall inte ta er plats för att skydda er och ge er svar som redan är färdiga, som är färdiga redan innan frågorna har ställts. Vad vi kanske kunde göra – Gud hjälpe oss – är att få er att upptäcka att såren, stunderna av ångest och död, men också den skapande iver och den ödmjuka ömheten kan få en mening – en evig mening – i Kristi död och uppståndelse. Ni kommer inte att komma undan Jonas flykt, Jobs uppror, den nattliga kampen med ängeln, det vill säga Gud själv. Mot nattens slut haltar Jakob, men han lever. Han har funnit något, har fått sitt sanna namn, sin sanna identitet. Nattens och kampens Gud har välsignat honom. Må han göra oss till välsignelsens bärare.

Olivier Clément